

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:1. 2009

De svenska universiteten och nazismen

Med anledning av ett seminarium i Uppsala

Av *Andreas Åkerlund**

Den 2 september 2008 bjöd Uppsala universitets kommitté för etnisk och social mångfald in till ett seminarium med titeln "Uppsala universitet, nazismen och Nazi-Tyskland".¹ Enligt inbjudan hade detta seminarium två mål. Dels att diskutera den roll universiteten i allmänhet och Uppsala universitet i synnerhet spelade för Sveriges förhållande till nazismen och Nazi-Tyskland, dels att debattera vilka de långsiktiga konsekvenserna av detta blivit för universitetets självsyn och samhällsliga engagemang. Seminariet, som egentligen snarare borde kallas för en paneldiskussion, leddes av Arne Ruth, före detta chefredaktör vid *Dagens Nyheter* och i panelen satt Birgitta Almgren från CBEEES vid Södertörns högskola, Karin Kvist Geverts från programmet för studier kring Förintelsen och folkmord, Helene Lööv från Historiska institutionen vid Uppsala universitet, Sverker Oredsson från Historiska institutionen vid Lunds universitet, Ola Larsmo, författare från Uppsala samt Svante Nycander, även han före detta chefredaktör vid *Dagens Nyheter*.

För den som är inläst på den existerande litteraturen om de svenska universiteten och deras förhållande till nazismen och det nationalsocialistiska Tyskland hade diskussionen i Uppsala lite nytt att bjuda på. Snarare rörde den sig inom den del av historien om de svenska universiteten och nazismen som redan är mycket väl utforskad. Så var det till exempel ingen överraskning att panelen en lång stund uppehöll sig vid Bollhusmötets tillkomst, genomförande och följder. Dessutom körde man fast i frågan om vid vilket universitet i Sverige nazistsympatierna varit mest utbredda – Lund eller Uppsala. Henrik Berggren har i en artikel i *Dagens Nyheter* beskrivit detta som ett av paneldiskussionens sämsta ögonblick.² Medan bevis för och emot pronazismen i Lund eller Uppsala levererades bedrevs en sorts personhistorisk parad, där olika universitetslärare passerade revy som exempel på nazistsympatier vid vartdera universitetet. Gottfrid Carlsson fick intressant nog representera pronazismen vid båda universiteten, då han ju studerat i Uppsala men var

1. Det var dock inte kommittén själva som hade organiserat seminariet, utan detta hade gjorts av en organisationsgrupp som bestod av Lars M. Andersson, Dag Blanck, Paul Levine och Mattias Tydén.

2. Henrik Berggren, "Åter till Bollhuset", *Dagens Nyheter*, 9/9 2008, <<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=577&a=825818>> 23/9 2008.

verksam i Lund. Att diskutera enskilda professorers politiska preferenser är inte ointressant i sammanhanget med tanke på hur stor reell makt en professor utövade över sitt ämne vid denna tid. Däremot är det frågan vilken utsagekraft om universiteten som helhet detta tillvägagångssätt har. Att det fanns pro- och antinazism i både Lund och Uppsala står bortom all diskussion, men att försöka härleda någon sorts allmän politisk inställning ur ett litet antal personer är ett förfarande som bara kan betecknas som *guilt by association*. Intressant nog var det arrangörernas uttalade mål att försöka komma bortom just detta associativa anklagande,³ ett syfte som väl får sägas ha förfelats i och med den position som intogs av vissa av panelens deltagare. Många gånger svävade diskussionen också bort från det annonserade temat för att i stället snarare handla om antisemitismen i Sverige eller den svenska flyktingpolitiken på ett allmänt plan, utan att detta konkret fördes tillbaka till Uppsala universitet som institution. De inlägg som däremot direkt hänförde sig till situationen vid universiteten, handlade påfallande ofta om att identifiera och urskilja vem som hade varit "nazist" och vem som hade varit "antinazist". Kort sagt: att identifiera de "goda" och de "onda". Detta diskussionsmönster känns igen från andra sammanhang. Redan för tio år sedan pekade Mattias Tydén på att den forskningsdiskussion som existerade kring svenska kyrkomän och nazismen "i mångt och mycket handlade [...] om att sätta – eller riva loss – en etikett: 'tyskvänlig', 'pronazistisk', 'antinazistisk'".⁴ I fallet med svenska akademiker och de svenska universiteten är alltså situationen liknande. Detta trots att tio år har förflutit sedan Tydéns diskussionsinlägg.

Sammanfattningsvis kan seminariets fokus alltså sägas ha legat främst på universitetet som politisk arena. Här diskuterades antisemitismen inom studentkåren och samhället i stort, Bollhusmötet, flyktingpolitiken och den svenska förvaltningen. Både Birgitta Almgren och Helene Lööw tog i sina inledande anföranden även upp den tystnad som länge härskade inom svensk historisk forskning vad gällde förhållandet mellan Sverige och nazismen, ett tema som gärna hade fått följas upp och preciseras och som egentligen är värt ett eget seminarium.⁵

3. Lars M. Andersson uttalade sig t.ex. i *Upsala Nya Tidning* om vikten av att inte göra sig skyldig till "guilt by association" samt att tanken bakom seminariet inte var att förfasa sig "utan att skaffa sig en förståelse för hur det såg ut och vilka strömningar som fanns"; Niklas Skeri, "Nu ska nazistsympatierna fram i ljuset", *Upsala Nya Tidning*, 2/9 2008.

4. Mattias Tydén, "Svenska kyrkan och nazismen", *Svensk kyrkotidning* 27–28 (1998) s. 326.

5. För ett längre referat av seminariet, se Carl Frängsmyr, "Universitetet och nazismen", *Upsala Nya Tidning*, 4/9 2008.

På det hela taget speglade dock seminariet i Uppsala märkvärdigt väl hur historieskrivningen om de svenska universitetens förhållande till nazism och den nationalsocialistiska diktaturen har sett ut hittills. Universiteten har även här i första hand behandlats som politiska arenor och debattcentra. Sverker Oredssons bok *Lunds universitet under andra världskriget* har också passande nog undertiteln *Motsättningar, debatter och hjälpsatser*.⁶ I centrum för hans redogörelse står mycket riktigt också de olika studentföreningar och andra liknande sammanslutningar som existerade i Lund under perioden. Just studenter och studentkårerna har fått ganska mycket uppmärksamhet sett till de publikationer som behandlar de svenska universiteten under perioden 1933–1945.⁷ Det har även skrivits en del om just antisemitism bland medicinarna, antagligen på grund av att Bollhusmötet, åtminstone till det yttre, utlöstes av diskussionen om huruvida man skulle tillåta tyska judiska läkare som blivit belagda med yrkesförbud i Tyskland att etablera sig i Sverige.⁸ Även i de fall då perioden 1933–1945 har tagits upp i universitetshistoriska översiktsverk ligger tonvikten främst på olika universitetslärares eller studentrepresentanters politiska ställningstaganden för eller emot den tyska nationalsocialismen.⁹

Symptomatiskt för både seminariet och en stor del av forskningen är alltså det påfallande ointresset för det som enligt många, men uppenbarligen inte alla, är universitetens kärnverksamhet, nämligen innehållet i forskning och undervisning. Det är anmärkningsvärt att just traditionell vetenskaps- och universitetshistoria och de forskare som arbetar med dessa teman ges så lite plats när historien om de svenska universiteten och nazismen ska behandlas i offentliga sammanhang. Därav kan man dra slutsatsen att arrangörerna av seminariet i Uppsala inte tillskriver frågorna om vetenskapernas förhållande

6. Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser* (Lund 1996).

7. Här kan nämnas Svante Nycander, "Världen i Fyrisperspektiv: Uppsalastudenterna 1930–1945", i Torgny Nevéus (red.), *Världen i Uppsalaperspektiv: Uppsala studentkår 1930–1990* (Uppsala 1998) s. 11–46, Bengt Åhsberg, "Svensk-tyska studentförbindelser 1932–1939", *Scandia*, 69:2 (2003) s. 171–208, och nu senast Ola Larsson, *Djävulssonaten: ur det svenska hatets historia* (Stockholm 2007).

8. Ulf Högberg, "Nazismen och läkarna i Tyskland och Sverige", *Kulturella perspektiv* (1998), nr 4, s. 39–48; Ivi-Mai Schöön, "Visioner kontra demokratiska majoritetsbeslut: tio judiska specialisters inbjudan till Norge och Sverige 1939", *Svensk medicinhistorisk tidskrift*, 9:1 (2005) s. 129–145.

9. Se t.ex. Bo Lindberg & Ingemar Nilsson, *Göteborgs universitets historia*, 1: på högskolans tid (Göteborg 1996) s. 276–284, och Carl Fehrman, Håkan Westling & Göran Blomqvist, *Lärdomens Lund: Lunds universitets historia 1666–2004* (Malmö 2004) s. 286–292. I en liknande bok om Stockholms högskola saknas helt ett avsnitt om nazismen: Fredrik Bedoire & Per Thullberg, *Stockholms universitet 1878–1978* (Stockholm 1978).

till nazismen någon större vikt, utan snarare strävar efter att identifiera politiska hjältar och skurkar bland före detta professorer. Den enda som kan sägas ha en mer vetenskapshistorisk inriktning av de personer som satt i panelen är Birgitta Almgren, vars bok om den svenska germanistiken under 1930- och 1940-talet är en av de få existerande svenska undersökningarna av en vetenskaplig disciplins förhållande till nazismen och Nazi-Tyskland.¹⁰ Det ska dock framhållas att det inom olika vetenskapliga discipliner i Sverige existerar en diskussion om det egna ämnets historia under perioden. Nämnas kan Bezona Webarts och Evert Badous diskussion om arkeologin¹¹ och Stefan Arvidssons och Mihaela Timuş artiklar om iranisten Stig Wikander.¹² Även inom teologin och religionsvetenskapen existerar sedan en tid tillbaka forskning om enskilda svenska akademikers förhållande till nazismen och kontakter med det nationalsocialistiska Tyskland.¹³ Därmed kan väl den brist på litteratur om svenska akademikers förhållande till nazismen och Nazi-Tyskland som Jonas Hansson påtalat i sin forskningsöversikt¹⁴ vara lindrad en aning, även om man

10. Birgitta Almgren, *Illusion und Wirklichkeit: individuelle und kollektive Denkmuster in nationalsozialistischer Kulturpolitik und Germanistik 1928–1945* (Stockholm 2002). Symptomatiskt nog för situationen inom svensk historisk forskning ignorerades denna bok av historikersamfundet tills dess en svensk version kom ut tre år senare: Birgitta Almgren, *Drömmen om Norden: nazistisk infiltration 1933–1945* (Stockholm 2005).

11. Bozena Werbart, "Archaeology yesterday and today: Sweden 1930–1945", i Anders Gustafsson & Håkan Karlsson (red.), *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh* (Göteborg 1999) s. 275–288; Evert Baudou, "Nationalismen i den svenska arkeologin under 1900-talet", *Forvännen*, 95 (2000) s. 35–42. Se även Lise Nordenborg Myhre, "Arkeologi och nazism – en ockupation av ämnet", i Catharina Raudvere, Anders Andrén & Kristina Jennbert (red.), *Myter om det nordiska: mellan romantik och politik* (Lund 2001) s. 59–90.

12. Stefan Arvidsson, "Stig Wikander och forskningen om ariska mannaförbund", *Chaos: dansk-norsk tidskrift för religionshistoriske studier*, 38 (2002) s. 55–68; Mihaela Timuş, "Quand l'Allemagne était leur Mecque...: la science des religions chez Stig Wikander (1935–1941)", i Horst Junginger (red.), *The study of religion under the impact of national socialist and fascist ideologies in Europe* (Leiden 2008) s. 205–228.

13. T.ex. Håkan Bengtsson, "Fariséer mellan svensk protestantism och Tredje riket – en bakgrundsteckning till Hugo Odebergs 'Fariseism och kristendom'", *Svensk teologisk kvartalskrift*, (2006) nr 3, s. 97–109; Anders Gerdmar, "Ein germanischer Jesus auf schwedischem Boden: schwedisch-deutsche Forschungszusammenarbeit mit rassistischen Vorzeichen 1941–1945", i Roland Reines, Volker Leppin & Karl-Wilhelm Niebuhr (red.), *Walter Grundmann: ein Neutestamentler in Dritten Reich* (Leipzig 2006) s. 319–348; Andreas Åkerlund, "Åke Ohlmarks in the Third Reich: a scientific career between adaptation, cooperation and ignorance", i Horst Junginger (red.), *The study of religion under the impact of fascism* (Leiden 2008) s. 553–574.

14. Jonas Hansson, "Sweden and Nazism", i Stig Ekman & Klas Åmark (red.), *Sweden's relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust* (Stockholm 2003) s. 137–196. Det är värt att kommentera att Hansson har valt att inte ta upp Almgrens redan nämnda bok om den svenska germanistiken i sin översikt, trots att det fortfarande är den hittills mest kompletta undersökningen på området. Ännu underligare är att Almgrens bok även saknas i den bibliografi över tyskspråkig forskning som togs fram inom SWENAZ-projektet; jfr Patrick Vonderau, *Schweden und das nationalsozialistische Deutschland: eine annotierte Bibliographie der deutschsprachigen Forschungsliteratur. 825 Einträge – 439 Annotationen* (Stockholm 2003).

knappast kan säga att det är dags att dra något slutstreck. Med tanke på den höga andelen jurister vid Bollhusmötet vore till exempel en undersökning av den svenska juridiken under 1930- och 1940-talen ett givande område. Vi väntar också fortfarande på resultatredovisningen från de delprojekt inom SWENAZ som skulle behandla vetenskapsvärldens förhållande till nazism och Nazi-Tyskland.

Nu är dock inte huvudproblemet att det saknas forskning. Snarare inställer sig frågan vilken typ av forskning kring universitetens och vetenskapernas förhållande till nazism och det nationalsocialistiska Tyskland som är önskvärd. Det handlar om perspektiv, intresse och val av undersökningsobjekt. Det kan i det här sammanhanget löna sig att lyfta blicken från den svenska situationen och se till hur de tyska universiteten behandlat sin egen historia under den nationalsocialistiska diktaturen. Till skillnad från i Sverige finns här sedan en längre tid en omfattande diskussion om både universitetens och de enskilda disciplinernas agerande och förhållningssätt under 1930- och 1940-talen. Nu kan naturligtvis inte svenska och tyska universitet likställas vad gäller nationalsocialismens inflytande över verksamheten. De tyska var direkt utsatta för nationalsocialistiska reformer som införandet av lagen för återinrättandet av yrkesämbetsmannakåren, de så kallade Nürnberglagarna samt den direkta strid om inflytande över universiteten som fördes mellan de olika grupperingarna inom NSDAP. De svenska universiteten var naturligtvis förskonade från denna typ av direkta politiska ingripanden och restriktioner. Ser man det däremot historiografiskt finns det dock intressanta paralleller mellan hur historien om de tyska universiteten och den tyska vetenskapsvärlden å ena sidan och den svenska dito å den andra har skrivits.

Även i Tyskland togs frågan om vetenskapsvärldens roll under nationalsocialismen upp relativt sent i jämförelse med andra områden. Dock började man redan under 1960-talet att undersöka och diskutera universitetens agerande under diktaturen.¹⁵ Liksom i dagens Sverige koncentrerade sig den tyska forskningen länge i första hand på att identifiera forskare som hade samarbetat med nazisterna och forskningsriktningar som ansågs ha varit mer nazistiska än andra. Sedermera kom mer och mer kritik att riktas mot denna inriktning på den vetenskaps- och universitetshistoriska forskningen, då utpekandet av "nazisterna" på ena sidan samtidigt ledde till att resten

15. Se t.ex. den utgivna föreläsningsserien om de tyska universiteten och nazismen som hölls vid Freie Universität Berlin: Freie Universität Berlin (utg.), *Universitätstage 1966: Nationalsozialismus und die deutsche Universität* (Berlin 1966).

av forskarsamhället per automatik antingen presenterades som "antinazister" eller helt enkelt undantogs från undersökningarna. Med rätta har också påpekats att forskare i efterhand ofta har konstruerat ett motsatsförhållande mellan dålig "nazistisk" vetenskap å ena sidan och god eller sann vetenskap å den andra.¹⁶ Denna motsats försågs även med moraliska och moraliserande förtecken, eller som Margit Szöllösi-Janze uttrycker det:

[T]he image of dilettante, distorted or abused sciences implied that only "bad" scientists were involved in the Nazi state, "bad" scientists whose competence had been ideologically distorted, who had abandoned scientific standards, offering themselves to an irrational ideology which could be described as deeply hostile towards science. A true Nazi could therefore never be a good scientist, because "good" science, i.e. science committed to pure scientific principles, was synonymous with "absence of ideology".¹⁷

Senare forskning har naturligtvis kompletterat och komplicerat bilden av det tyska vetenskapssamfundet i Tredje Riket. Nämnas kan det stora projektet om Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft i Tredje Riket som avslutades 2005,¹⁸ Ingo Haars bok om den riktning inom den tyska historievetenskapen som kallades för *Volks-geschichte*, eller Michel Paraks systematiska organisationshistoriska undersökning av de politiskt motiverade förändringarna av den akademiska elitens sociala sammansättning vid universiteten och högskolorna i Sachsen under perioden 1933–1952.¹⁹ Listan kan göras lång. Även om nämnda forskning har olika perspektiv och behandlar olika discipliner så har den det gemensamt att alla studier försöker att greppa ett forskningsinstitut, en disciplin eller en förbundsstat som helhet. Därmed har fokus förskjutits från den ideologiserade forskningen och uppdelningen i "nazister" och "antinazister" till att även omfatta den stora grupp akademiker i Tyskland som varken "ari-

16. Jfr Margit Szöllösi-Janze, "National Socialism and the sciences: reflections, conclusions and historical Perspectives", i Margit Szöllösi-Janze (red.), *Science in the Third Reich* (Oxford 2001) s. 1–35; Georg Bollenbeck, "Das neue Interesse an der Wissenschaftshistoriographie und das Forschungsprojekt 'semantischer Umbau der Geisteswissenschaften'", i Georg Bollenbeck & Clemens Knobloch (red.), *Semantischer Umbau der Geisteswissenschaften nach 1933 und 1945* (Heidelberg 2001) s. 10.

17. Szöllösi-Janze (2001) s. 5f.

18. <<http://www.mpiwg-berlin.mpg.de/KWG/index.htm>>, 23/9 2008. Se även Andreas Åkerlund, "Nationalsocialismen och naturvetenskaperna: Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft och dess roll i Tredje Riket", *Historisk Tidskrift*, 125:1 (2005) s. 49–56.

19. Ingo Haar, *Historiker im Nationalsozialismus: deutsche Geschichtswissenschaft und der "Volkstums-kampf" im Osten* (Göttingen 2002), recenserad av Andreas Åkerlund i *Historisk Tidskrift*, 127:1 (2007) s. 188–190; Michael Parak, *Hochschule und Wissenschaft in zwei deutschen Diktaturen: Elitenaustausch an sächsischen Hochschulen 1933–1952* (Köln 2004).

serade" sitt arbete eller aktivt motarbetade en nationalsocialistisk, rasistisk präglad vinkling av vetenskapen. I stället för att fokusera på extremerna görs alltså försök att låta forskningen även omfatta de "opolitiska", "neutrala" forskarna och universitetslärarna. Forskningsintresset har alltså flyttats från en personcentrerad forskning om enskilda akademiker till större organisatoriska strukturer och enskilda personers och discipliners handlingsutrymme inom dessa strukturer. Därmed blir även frågor som rör vetenskapens och universitetens skiftande ekonomiska och politiska förutsättningar under perioden aktuella för forskningen.

Situationen inom den svenska forskningen kan alltså liknas vid den som tidigare härskade i Tyskland. Här finns tendensen att undanta vetenskapen och universitetsvärlden som helhet och den stora mängden "opolitiska" akademiker från en kritisk granskning. Inte minst vid seminariet i Uppsala blev denna tendens tydlig, eller som Henrik Berggren sammanfattade diskussionen i sin artikel i *Dagens Nyheter*: "De öppna nazistsympatisörerna och de kämpande demokraterna framträder i full relief, men däremellan finns en stor grå massa som försvinner in i historiens dimmor."²⁰ Även den forskning som existerar om enskilda akademiker har koncentrerats kring just de personer som sympatiserade med nazismen eller hade direkt samröre med nationalsocialistiska organisationer i Tyskland och Sverige.

Orsaken till detta är inte minst en brist på kontext och ett ointresse för någon sorts övergripande perspektiv på universiteten och vetenskapsproduktionen. Än en gång kan Birgitta Almgrens forskning nämnas som ett motexempel, eftersom hon i sitt arbete har försökt att ge en helhetsbild av den svenska germanistiken. Ett annat bra exempel är Gunnar Brobergs institutionshistoriskt orienterade historik över Rasbiologiska institutet i Uppsala.²¹

Problemet är med andra ord inte att man intresserat sig för lite för nazismen på universiteten utan snarare att man har intresserat sig enbart för den. När forskningens enda referenspunkt blir nazism och nazi-sympatier hamnar nämligen frågan om universitetens position som kunskapscentra och deras förhållande till övriga delar av den svenska statsförvaltningen under perioden i skymundan. Detsamma gäller frågan om de med nationalsocialismen sympatiserande forskarnas position i förhållande till övriga delar av vetenskapsvärlden.

Jakten på nazister överskuggar alltså de strukturella frågeställningar av

20. Berggren, *DN* 9/9 2008.

21. Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet* (Lund 1995).

mer generellt vetenskaps- och universitetshistoriskt intresse som skulle vara nödvändiga för att på ett bättre sätt kunna bedöma de svenska universitetens förhållande till nazismen och den nationalsocialistiska diktaturen. Samtidigt finns i litteraturen hela tiden den underliggande åtskillnaden av nazism och vetenskap, där nazismen i första hand ses som en ideologi som endast tog sig uttryck i politiska ställningstaganden av personer som var aktiva vid universiteten. Huruvida och i sådana fall i vilken mån nazistisk eller fascistisk ideologi påverkade den svenska vetenskapsproduktionen är däremot fortfarande inte utrett och kommer inte att bli det heller så länge denna skillnad upprätthålls. Den personcentrerade historieskrivning som hittills varit rådande inom området har inte heller de teoretiska eller metodologiska verktygen att besvara dessa frågor.

Eftersom seminariet i Uppsala över huvud taget inte behandlade de mer vetenskaps- och organisationshistoriska sidorna av temat, utan valde att koncentrera sig på enskilda personers göranden och låtanden, kan man ifrågsätta om den grupp som organiserade seminariet anser dessa frågor vara värda en vetenskaplig undersökning eller en offentlig debatt. Klart är att utan ett perspektivskifte kommer historien om de svenska universiteten och nazismen aldrig att bli någonting annat än en utifrån dagens normer politiskt korrekt uppdelning av det dåtida svenska vetenskapssamfundet i "goda" och "onda" akademiker.